

**A Civitas Egyesület
„Polgári ismeretek és
készségek” tanárképzési
programjának
követelmény-
rendszere**

az iskolakultúra 1998/1 melléklete

A Civitas Egyesületet (teljes nevén: Civitas – Egyesület a Polgári Ismeretek és Készségek Oktatásáért) 1994-ben alakították a társadalomismeret oktatása iránt elkötelezett szakemberek, a legszélesebben felfogott polgári ismeretek, magatartásminták és készségek terjesztése céljából. Az egyesület tevékenységének középpontjában mindezek köz- és felsőoktatási integrációja áll. A Civitas szakemberei vállalták, hogy kialakítják a demokráciára való iskolai felkészítés tanárképzési és tanártovábbképzési keretét és tartalmát.

A Civitas Egyesület a **The Pew Charitable Trusts** támogatását élvezve, az *American Council of Learned Societies* regionális koordinálásával, a pécsi, szegedi, debreceni és miskolci tudományegyetemekkel, a szegedi tanárképző főiskolával valamint az ELTE Jogi Továbbképző Intézetével együtt alakította ki programját. A program szorosan illeszkedik az 1995-ben elfogadott Nemzeti Alaptantervhez (különösen annak tanárképzési oldalához), hiszen az abban megfogalmazott „Ember és társadalom” műveltségi terület tág lehetőséget kínál a társadalomismeret iskolai meghonosítására.

A program első lépcsője a 360 órás *diploma nélküli tanártovábbképzés* volt, melyet a *másoddiplomát adó posztgraduális tanártovábbképzés* követett. Jelenleg a *diplomát adó tanárképzési szak* akkreditációs munkálatai folynak, melyet a Magyar Akkreditációs Bizottság hagy jóvá. Ezt követően a képzésben eddig is résztvevő egyetemek (JATE, JPTE, KLTE, ME, ELTE) várhatóan az 1999/2000-es tanévben „*A szakként*” és/vagy *modulrendszerű posztgraduális tanártovábbképzésként* indítják el a programot.

AZ EGYESÜLET REGIONÁLIS KÉPVISELŐI (egyben a „*Polgári ismeretek és készségek oktatása*” program helyi vezetői):

- *Breznyánszky László* – Debrecen (Kossuth Lajos Tudományegyetem, Neveléstudományi Tanszék)
- *Bozsik Sándorné* – Miskolc (Miskolci Egyetem Politológia Tanszék)
- *Adonyiné Gábori Mária* – Pécs (Janus Pannonius Tudományegyetem, Pedagógia Tanszék)
- *Kiss Mária Rita* – Szeged (Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Társadalomelméleti Tanszék)

A felsőoktatásban zajló fejlesztőmunkát gyakorlóiskolai hálózat oktatómunkája egészíti ki; ezek a programhoz csatlakozott iskolák fogadják jelenleg is a Civitas-program végzős tanárszakos hallgatóit. A későbbiekben részletesen bemutatásra kerülő Civitas követelményrendszer azokat az alapokat tartalmazza, amelyek a képzés során követendők mind az egyetemi oktatók és hallgatók, mind a középiskolai tanárok számára.

A program tartalmi része a hagyományos fejlesztésektől eltérő filozófiát követ. A Civitas szakemberei a „zöldmezős beruházás” elvét elutasítva, elsősorban a meglévő egyetemi és főiskolai tanárképzés kínálatára kívántak támaszkodni. A korábban is meghirdetett előadások, szemináriumok és gyakorlatok integrálása minden intézményben egyedi program (ún. „Civitas-kosár”) létrejöttét eredményezte. E módszer megkövetelte a tartalmi egységesítést és a közös követelmények kidolgozását.

A Civitas Egyesület 1995 folyamán számos műhelymunka keretében dolgozta ki tanárképzési követelményrendszerét. A munkába egyetemi és főiskolai oktatókon, oktatáskutatókon és tanácsadókon kívül gyakorló pedagógusokat és más non-profit szervezetek aktivistáit is bevonta az egyesület vezetése. Az egyesület 1996-ban a kidolgozott munkanyag első változatát a szakmai közvélemény elé tárta használat, bírálat, javítás és folyamatos fejlesztés céljából. Az oktatási szakemberek és felsőoktatási vezetők bekapcsolódásával lezajlott szakmai vita nyomán 1996 tavaszára végleges formát öltött a követel-

ményrendszer. További módosításokat csak a jelenleg folyó akkreditációs elvárásoknak megfelelően, a tananyagbővítéssel egyidejűleg kívánunk tenni.

A felsőoktatásban 1996-ban meginduló képzés követelményeihez több kiadvány is csatlakozik a tanárképzés és a gyakorlóiskolai munka segítése céljából.

– **A jó polgár (forráskönyv)**

Második, átdolgozott kiadás. Szerk.: dr. Mazsu János–dr. Setényi János.

Csokonai Kiadó, Debrecen 1996.

– **Jó polgár (tanterv)**

A polgári ismeretek 12 osztályos iskolai próbatanterve

Szerk.: Szébenyi Péter. Calibra Kiadó, Budapest 1995.

– **Civitas tanárok kézikönyve**

Szerk.: Hidvéghi Balázs. Civitas egyesület, Budapest 1997.

– **Alkotmányjogi alapismeretek**

Szerk.: Schanda Balázs. Csokonai Kiadó, Debrecen 1997.

– **Játékelmélet és társadalom**

Írta: Tóth I. János. JATEPress, Szeged 1997.

A Civitas követelményrendszer működőképességét végső soron a közreműködő tanárképző egyetemek és főiskolák intézményenként megalkotott „Civitas-kosarai” és az azokból készített tantervek minősítik. Az eredmények bizakodásra adnak okot, hiszen a képzésben jelenleg több, mint 100 hallgató vesz részt, s ugyanennyien a vizsgakövetelményeknek eleget téve már betétlapot is szereztek.

A tanárjelöltek munkájáról az önértékelő kérdőívek és a gyakorlóiskolai vizsgatanítások alapján is pozitívak a visszajelzések.

Bízunk benne, hogy a Nemzeti Alaptanterv bevezetése után a középiskolai oktatás és a tanártovábbképzés széles skáláján tudunk megjelenni, és programunkat felajánlva betölteni azt az űrt, ami az Ember és társadalom műveltségterületén tátong.

E szándéktól vezérelve kívánjuk megismertetni Önökkel a Civitas Egyesület „Polgári Ismeretek és Készségek” Tanárképzési Követelményrendszerét.

*Eich László – Gál Tibor
Civitas Egyesület*

A követelményekről

A tanulással/tanítással foglalkozó követelmény (sztenderd) műfaji újdonság a hazai felsőoktatásban. A követelmények elsősorban a program oktatásába bekapcsolódó egyetemi és főiskolai oktatóknak készültek. A Civitas-követelmények ismeretében az oktatók átalakíthatják, „Civitas-kompatibilissé” tehetik korábban kialakított előadásait, szemináriumait és gyakorlataikat. Ugyanakkor a megfogalmazott elvárások a hallgatókkal szembeni intézményi követelmények és oktatói értékelés mintájául is szolgálnak. A program jelen állásában nem látszik kívánatosnak egységes országos értékelési rendszer kidolgozása, de az intézményenként hagyományos és eltérő hallgatói értékelés *szempontrendszerének* a korábinál egyöntetűbbé kell majd válnia.

A Civitas-program követelményei olyan egységes szemléletű rendszert alkotnak, melynek legfőbb jellemzője az *interdiszciplinaritás*. Tartalmi elemeik nem fedhetők le egyetlen szaktudomány fogalomkészletével. Úttörő vállalkozás ez, hiszen ma Magyarországon formálódóban van az a demokratikus közbeszéd, amely áthidalhatja a zárt szakmai nyelvezetek közötti távolságokat.

Ugyancsak fontos jellemzője a követelményeknek a *gyakorlatközpontú elvárások kiemelt szerepe*. A tanárképzés megújulásával és a pedagógusszakma kiformalódásával párhuzamosan a Civitas szakemberei megkülönböztetett figyelmet fordítottak a polgári magatartás és készség követelményeinek, valamint a módszertani képzés elemeinek kidolgozására.

Mivel a tudományos igénnyel átgondolt és rendszerezett követelmények érvényesítése ma még nem általános a hazai tantervfejlesztési gyakorlatban, az alábbi felsorolás összefoglalja a követelményrendszer felépítését. Ez az adott tananyag elsajátításának három területét öleli fel:

- a kognitív szférában zajló elsajátítást jelző *tudást*,
- az affektív szférában zajló elsajátítást jelző *magatartást*,
- és a pszichomotorikus szférában zajló elsajátítást jelző *készségek-képességek* területét.

Ezen erősen elméleti jellegű megállapítás úgy válik tananyagfejlesztési szemponttá, hogy a hagyományos tartalmi fejlesztéstől eltérő módon, a Civitas szakemberei elsősorban a *polgári magatartás és készségek* fejlesztésére helyezik a hangsúlyt. E megközelítés szerint a hazai és kontinentális európai oktatás – így a tanárképzés is – hagyományosan ismeretközpontú; az elméleti ismeretek ex cathedra átadására helyezi a hangsúlyt. Az ismeretátadás területén hazánk lemaradása sem tűnik nagy-nak: a korábbi évtizedekben elkezdett pedagógiai innovációknak és a kibontakozó könyvpiacnak köszönhetően szép számmal állnak rendelkezésre hagyományos megközelítésű, leíró jellegű társadalomismereti, alkotmánytani, politikatudományi stb. tananyagok. Ugyanakkor megindult a hazai politikai gondolkodás konzervatív és liberális hagyományainak „újrafelfedezése”, így a közeljövőben már színvonalas művek sora segítheti majd a demokratikus hagyományainkat kutatókat.

Nem mondható ez el a nem ismeretátadó elemek oktatásáról; itt nemcsak a kidolgozott tananyagok hiánya gond, hanem a magatartás-, készség- és képességfejlesztés felsőoktatási módszertana is kidolgozatlanok tűnik. A magatartás- és készségelemek hangsúlyozása megköveteli a tanulási folyamat elemeinek világos megkülönböztetését. Ez az elsajátítás szintjei és tevékenységei szerint a következőképpen tagolódik (*a felsorolt tevékenységek listája csak példákat ad az igehasználatra*):

ELSAJÁTÍTÁSI SZINTEK

TUDÁS

ISMERET

MEGÉRTÉS

ALKALMAZÁS

ELEMZÉS

ÖSSZEGEZÉS

ÉRTÉKELÉS

KÉSZSÉG-KÉPESSÉG

FELKÉSZÜLÉS

MEGFIGYELÉS

ÚTÁNZÁS

GYAKORLÁS

ELSAJÁTÍTÁS

MAGATARTÁS

ÉRTÉKISMERET

POZITÍV REAGÁLÁS, ELVETÉS

ÉRTÉKEK ELFOGADÁSA

INTERIORIZÁLÁS

EXTERIORIZÁLÁS

ELSAJÁTÍTÁSI TEVÉKENYSÉGEK

megnevez, megkülönböztet, megjelöl, felsorol, kiválaszt

meghatároz, leír, megvéd, demonstrál, közöl, kiegészít, általánosít

változtat, kiszámít, módosít, problémát megold

feloszt, lebont

csoportosít, következtet, kombinál, tervez, átszervez, bizonyít

véleményt nyilvánít, felbecsül, összehasonlít, kritizál

odafigyel, hajlandóságot mutat

tájékozódik, néz, követ, olvas

utasítást követ, megpróbál cselekedni

megszokás, folyamatos cselekvés

tervez, önállóan cselekszik, alkot

rögzít, követ, megoszt

válaszol, segít, teljesít, kérdez, megbeszél, tanul

megfigyel, kérdez, követ, megtalál, választ

hozzáilleszt, változtat, ötvöz, elrendez

követ, gyakorol, befolyásol, megoszt, kezdeményez, ajánl

Az alábbiakban a Civitas-követelmények részletes kifejtése következik. A program követelményeinek leírásakor először *általános megjegyzések* szerepelnek. Ezt a program oktatóitól és hallgatóitól megkövetelt *általános oktatási követelmények, elvárandó célok, a kulcsfogalmak*, illetve a nem tudásközpontú részek esetében az *alapvető elvárások* követik. Valamennyi elméleti részt a *minimálisan megkövetelt szakirodalom* felsorolása zárja. Az iskolai és a külső gyakorlat esetében a tevékenységhez kapcsolódó *előzetes ismeretek* illetve *tevékenységformák* szerepelnek a szakirodalom helyett. Mivel a leírás nem

tantervi dokumentum, nélkülözi a követelmények teljesítéséhez szükséges óraszámokat és a hozzájuk rendelhető kreditmennyiségeket.

A polgári tudás

AZ ELSŐ TUDÁSTERÜLET: TÖRTÉNELEM, HAGYOMÁNYOK, ÉRTEKEK

Általános megjegyzés: Az első tudásterület oktatása történeti és tematikus szempontok összehasonlító szemléletű kombinálását feltételezi. Az euroatlanti kultúrkör – így Magyarország – területeit felölelő összehasonlító megközelítés és a történeti rész feltételezik bizonyos szintű társadalmi ismeretek meglétét (szakirányú végzettség, ill. ennek megfelelő ismeretszint).

Általános oktatási követelmények: A programban részt vevő oktatók saját tananyagaik elrendezésekor és a hallgatók munkájának értékelésekor érvényesítsék az alábbi követelményeket.

- a tudásterület alábbi témáinak elemzésekor jelenítse meg a kulcsfogalmainak jó részét;
- határozza meg a kulcsfogalmak jelentését;
- különböztesse meg a kulcsfogalmakat egymástól;
- alkalmazza a kulcsfogalmakat történeti folyamatok leírásakor, helyezze azokat történeti összefüggésbe.

Élérendő célok: A programban részt vevő hallgatók ismerjék meg a demokratikus társadalmi rend történetiségét és a modern demokrácia alapismérvait. Ismerjék fel és legyenek képesek elemezni a piacgazdaság és demokrácia történeti kapcsolatát és mai elválaszthatatlanságát. Legyenek képesek a modern magyar polgári nemzettest és politikai közösség kialakulásának, hagyományainak és mai kihívásainak kifejtésére.

A politikai intézményrendszer és a politikai eszmék története, a demokratikus társadalomszervezési és hatalomgyakorlási elvek kialakulása

Kulcsfogalmak: demokrácia, emberi- és állampolgári jogok, állam-jog-jogállam, alkotmány, alkotmányosság, hatalomelméletek, hatalommegosztás: fékek és egyensúlyok, legitimitáció, népszuverenitás, parlamentarizmus, rendi szabadságok, etatizmus és autonómia, politikai közösség, civil társadalom, demokratikus garanciák (jogi és más formák), helyi társadalom, pluralizmus, tolerancia, konszenzus, változás, forradalom, szerződés-szerűség, felvilágosult abszolutizmus, tekintélyuralmi rendszerek, totalitarizmus, liberalizmus, konzervativizmus, szocializmus, anarchizmus, nacionalizmus, participáció, korporáció, érdekvédelem, nemzetközi integráció és nemzeti politikai mozgáster.

Ajánlott irodalom: Bihari–Pokol: Politológia. Tankönyvkiadó, 1992; Hitseker (szerk.): Politikai filozófiák enciklopédiája. Kossuth, 1995; Paczolay–Szabó: Az egyetemes politikai gondolkodás története. Kossuth, 1993; Fisichella: A politikatudomány alapvonalai. Észak-magyarországi IL(P) Rt., 1991; Weber: A politika és tudomány, mint hivatás. Kossuth, 1995; Tocqueville: A demokrácia Amerikában. Gondolat, 1983.

A piacgazdaság kialakulásának társadalomfejlődési következményei

Kulcsfogalmak: világgazdaság, centrum–periféria, magántulajdon, piac, verseny, polgárosodás, polgár, rendi társadalom/polgári társadalom, nemzetközi munkamegosztás, gazdasági-szociális jogok, burzsoá, ipari forradalom, társadalmi átrétegződés, urbanizáció, industrializáció, underclass, osztály, elit, tömegtársadalom, középosztály, bürokrácia, szakszerűség, alfabetizáció, korporáció, érdekképviselések, imperializmus, piacgazdaság, szociális piacgazdaság, jóléti állam, osztogató-fosztogató állam, adóztatás, etatizmus, populizmus, korrekciós mechanizmusok.

Ajánlott irodalom: Hobsbawm: A tőke kora. Kossuth, 1978; Weber: Gazdaságtörténet. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1979; Friedman: Kapitalizmus és demokrácia. Akadémiai, 1995; Hayek: Piac és szabadság. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1995.

Regionalizmus, a kelet- és kelet-közép-európai társadalmak sajátosságai, a „felzárkózási” dilemma

Kulcsfogalmak: egyenlőtlen fejlődés, regionalitás, Európa-paradigma, centrum-periféria, felzárkózási kísérletek, modernizáció, kisebbség (etnikai, felekezeti), nemzetiség, nemzetállam, sovinizmus, irredentizmus, szupranacionalitás, hagyományos előítéletek és ellenségképek, érdekszféra, nagyhatalom, kisállam, fasizmus, Holocaust, néptirtás, Jalta-rendszer, sztálinista- posztstálinista szocializmusmodell, regionális munkamegosztás és egymásra utaltság.

Ajánlott irodalom: Szücs: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Magvető, 1986; Bibó: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: Válogatott tanulmányok. Magvető, 1986; Kende: Miért nincs rend Kelet-Közép-Európában? Osiris Kiadó, 1994; Hanna Arendt: A totalitarizmus gyökerei. Európa, 1992.

A mai magyar politikai kultúra mint hagyomány, politikai szocializáció; törésvonalak a kulturális térben

Kulcsfogalmak: polgárosodás, nemzettudat, úri középosztály, dzsentri-hagyomány, középosztály, konzervatív – liberális hagyomány, kádári politikai szocializáció, demobilizáció, atomizáció, középrétegesített társadalom, polgári életstratégiák, népi-urbánus vita, értelmiségi küldetéstudat, nemzeti borúlátás, értelmiségi modernizáció és professzionalizáció.

Ajánlott irodalom: Bibó István: Válogatott tanulmányok. Magvető, 1990; Juhász: Uralkodó eszmék Magyarországon 1934–44. Kossuth, 1983; Csepeli–Kéri–Stumpf: Állam és polgár. MTA Politikatudományi Intézet, 1992; Hankiss: Társadalmi csapdák. Magvető, 1985; Gerő: A magyar polgárosodásról. Osiris Kiadó, 1990; Szelényi: A harmadik út. Akadémiai, 1992; Szabó: A politikai kultúra Magyarországon. Századvég, 1990; Tökéczki: Magyar liberalizmus. Századvég, 1993.

A MÁSODIK TUDÁSTERÜLET: A DEMOKRATIKUS INTÉZMÉNYRENDSZER

Általános megjegyzés: A második tudásterület oktatása erőteljesen leíró jellegű és a Magyarországon kialakult demokratikus intézményrendszerre összpontosító. Tanulása feltételezi bizonyos szintű társadalmi ismeretek meglétét (szakirányú végzettség, ill. ennek megfelelő ismeretszint).

Általános oktatási követelmények: A programban részt vevő oktatók saját tananyagaik elrendezésekor és a hallgatók munkájának értékelésekor érvényesítsék az alábbi követelményeket:

- a tudásterület alábbi témáinak elemzésekor jelenítse meg a kulcsfogalmainak jó részét;
- határozza meg a kulcsfogalmak jelentését;
- különböztesse meg a kulcsfogalmakat egymástól;
- alkalmazza a kulcsfogalmakat történeti folyamatok leírásakor, helyezze azokat történeti összefüggésbe.

Élérendő célok: A hallgató ismerje a demokrácia működtetéséhez szükséges kulcsintézményeket és eljárásokat, az alkotmányos és politikai intézményeken és eljárásokon kívül a piacgazdaság működését is beleértve.

Alkotmányos intézmények

Kulcsfogalmak: alkotmány (emberi és polgári jogok, jogállamiság, jogegyenlőség, hatalmi ágak megosztása); szuverenitás (nemzet, nemzetiség, kisebbség, etnikum, népszuverenitás, nemzeti (állami) szuverenitás, jogszuverenitás); közvetlen demokrácia (népszavazás), közvetett demokrácia (képviselet, szabad és kötött mandátum); választás (választás-típusok, választási rendszerek, kampány); Parlament (törvényhozás, többségek, frakciók, kormány – ellenzék); államfő (elnöki és parlamentáris rendszer); kormányzat (végrehajtó hatalom, koalíció, bürokrácia); önkormányzat (területi, testületi, kisebbségi,

autonómia, szintek, régiók); jogvédő szervezetek (igazságszolgáltatás, alkotmánybíróság, ombudsman), nyomásgyakorló csoportok.

Ajánlott irodalom: A Magyar Köztársaság Alkotmánya; Kukorelli: Alkotmánytan. Századvég–Osiris Kiadó, 1995; Pokol: Magyar parlamentarizmus. Cserépfalvi, 1994; Mezey: Magyar alkotmánytörténet. Osiris Kiadó, 1995; Sári: A hatalommegosztás történelmi dimenziói és mai értelme, avagy az alkotmányos rendszerek belső logikája. Osiris Kiadó, 1995; Dahl: A pluralista demokrácia. Osiris Kiadó, 1996.

A politikai intézmények

Kulcsfogalmak: érdekek; politikai akaratok; politikai értékek; politikai közösségek; mozgalmak; pártok (párttagság, pártelit, pártprogram, pártérdek); pártrendszer (egypártrendszer, többpártrendszerek, pluralizmus); korporációk (kamarák, szakszervezetek, szakmai szervezetek, érdekegyeztetés); média és információ (írott és elektronikus média); civil társadalom, civil-nonprofit szervezetek.

Ajánlott irodalom: Gombár: Politika – címszavakban. ELTE ÁJTK, 1990; Bihari – Pokol: Politológia. Tankönyvkiadó, 1992; Gyurgyák: Mi a politika. Századvég, 1993; Körsönyi: Pártok és pártrendszerek. Századvég, 1993; Halmi: A vélemény szabadság határai. Századvég, 1994; Molnár: Civil társadalom és akiknek nem kell. Educatio, 1996.

A piacgazdaság intézményei

Kulcsfogalmak: piacgazdaság (csere, piac, pénz, tőke, árak, bank, hitel, növekedés, kereslet-kínálat, piaci ár, vállalkozó, szűkösség, termelés, beruházás, fogyasztás, közösségi fogyasztás, infláció, munkanélküliség, válság, gazdasági stabilizáció, egyensúly, monopólium, pénz, árfolyam); tőkepiaci fogalmak (magántulajdon, közösségi tulajdon, privatizáció, vállalkozás, tőzsde, profitrta, részvény, értékpapír, osztlék, tulajdonos, menedzment, verseny); munkaerőpiaci fogalmak (munkavállaló, munkaviszony, bérszabályozás, béralku, kollektív szerződés, szakszervezet, minimálbér, munkanélküliség, munkahelyi konfliktus, sztrájk, reálbér, életszínvonal, vagyoni és jövedelmi differenciálódás); pénzügyi fogalmak (bankrendszer, hitel, kamatláb, reálkamatláb, befektetési alapok, központi költségvetés, deficit, szufficit, adórendszer, járulékok, államadósság, jegybanktörvény, pénzintézeti törvény, Bankfelügyelet, APEH); társadalombiztosítás; nemzetközi integráció és pénzügyi kapcsolatok (Európai Unió, társulási egyezmény, Nemzetközi Valutaalap, Világbank, készletli hitelegyezmény, külföldi tőkebefektetés, adósság-szolgálat, Közép-Európai Szabadkereskedelmi Egyezmény).

Ajánlott irodalom: Rondo: A világgazdaság rövid története. Mecénás, 1994; Samuelson–Nordhaus: Közgazdaságtan (fejezetek). Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1992; Pearce: A modern közgazdaságtan ismerettára. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1993.

A HARMADIK TUDÁSTERÜLET: POLITIKATERÜLETEK

Általános megjegyzés: A harmadik tudásterület oktatása elsősorban elemzőmunkát tesz szükségessé. A cél nem a nagyszámú és egyre növekvő tagoltságú politikaterületek bemutatása, hanem egy-egy kiválasztott terület elemzéséhez szükséges és más területekre is konvertálható tudás megszerzése. A politikaterületek bemutatása a speciális ismereteken kívül megköveteli egy általános bevezető rész megtartását. Tanulása feltételezi bizonyos szintű társadalmi ismeretek meglétét (szakirányú végzettség ill. az ennek megfelelő ismeretszint).

Általános oktatási követelmények: A programban részt vevő oktatók saját tananyagaik elrendezésekor és a hallgatók munkájának értékelésekor érvényesítsék az alábbi követelményeket:

- a tudásterület alábbi témáinak elemzésekor jelenítse meg a kulcsfogalmainak jó részét;
- határozza meg a kulcsfogalmak jelentését;

- különböztesse meg a kulcsfogalmakat egymástól;
- alkalmazza a kulcsfogalmakat történeti folyamatok leírásakor, helyezze azokat történeti összefüggésbe.

Elérendő célok: A hallgató ismerje a közpolitikák kibontakozásának történeti okait és a modern közpolitikák főbb területeit. Azonosítsa az állam közpolitikák általi beavatkozásának szükségességét, ellentmondásait és változó határait. Legyen képes egy-egy mai közpolitika elemzésére a célok, értékek, érdekek, konfliktusok, költségek és lehetséges megoldások szempontjából.

A közpolitikák létrejötte

Kulcsfogalmak: tömegdemokráciák (a modern politikai közösség kialakulása, a politikai jogok radikális kiterjesztése, a döntésképesesség dilemmája vagyonnal és iskolázottsággal nem rendelkezők esetén); új legitimációs források kialakulása; az életszínvonal/életminőség meghatározó szerepe a polgári állam teljesítőképességében, az ún. piaci kudarc, az állami beavatkozások és határaik, a közpolitikák kibontakozása.

Ájánlott irodalom: Dahrendorf: A modern társadalmi konfliktus. Gondolat, 1994; Ferge: Szegénypolitika Magyarországon. Magvető, 1986; Hayek: Út a szolgásgba. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1991; Lipset: Homo politicus. Osiris Kiadó, 1996; Közpolitika. In: Gyurgyák: Mi a politika? Századvég, 1994; Lippmann: A közjó filozófiája. Bagolyvár, 1993.

A főbb közpolitika-területek

Kulcsfogalmak: közoktatás, felsőoktatás, egészségügy, szociálpolitika, környezetvédelem, kultúrpolitika, kisebbségi politika, ifjúságpolitika, médiapolitika, egyházpolitika, az új kihívásokra felelő közpolitikák kialakulásának folyamata (pl. zöldek), a globális kihívásokra felelő globális közpolitikák kialakulása (WHO, OECD, UNESCO stb.), állami közpolitika, önkormányzati közpolitika, civil szervezetek közpolitikái, a három közpolitikatípus sajátosságai és összehangolási lehetőségei.

Ájánlott irodalom: Jelentés a közoktatásról. Országos Közoktatási Intézet, 1996; Ferge: Szegénypolitika Magyarországon. Magvető, 1986; Szalai: Az egészségügy betegségei. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1986; Kovács: Nemzetközi jog és kisebbségvédelem. Osiris Kiadó, 1996; Terestyéni: Közszolgáltatóság a médiában. Osiris Kiadó, 1995; Büchele: Keresztény hit és politikai ész. Egyházforum, 1993; Gábor: Civilizációs korszakváltás és ifjúság. Educatio, 1995; Szabó: Alternatív mozgalmak Magyarországon. Gondolat, 1993; Szabó: Politikai ökológia. Centrál Könyvek, 1989; Gazdag: Európai integrációs intézmények. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1992; Az önkormányzati rendszer magyarázata. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1993.

A közpolitikák elemezésének szempontjai

Kulcsfogalmak: az ún. Pareto-optimum (közösségi optimum), az ún. szűkösség elve, az erőforrások korlátossága, az újraelosztás és az ún. átváltás, a számviteli és közgazdasági költségfogalom („nincs ingyen ebéd” elve), a költség/haszon elemzés, a rövid és hosszú távú politikák konfliktusa, a hagyományok szerepe a közpolitikák alakításában, az adórendszer és az újraelosztás összefüggése, a költségvetés megalkotásának kulcsszerepe az újraelosztás folyamatában, az állam/civil, társadalom/egyén munkamegosztás határai.

Ájánlott irodalom: Dahrendorf: A modern társadalmi konfliktus. Gondolat, 1994; Hankiss: Társadalmi csapdák. Magvető, 1985; Kulcsár: Politikai és jogszociológia. Kossuth, 1984; Ferge-Lévai (szerk.): A jóléti állam. T-Twins, 1991; Hayek: Út a szolgásgba. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1991; Lipset: Homo politicus. Osiris Kiadó, 1996; Hegyesi: Integrációs modellek és a non-profit szektor. Esély, 1991/1.

A polgári magatartás és készségek

A POLGÁRI MAGATARTÁS ÉS KÉSZSÉGEK A TÁRSADALOMBAN

Általános megjegyzések: A polgári magatartás (attitűd) és készségek fejlesztése olyan viselkedésminták tudatos használata és képviselete, amelyek lehetővé teszik az egyének hatékony és demokratikus életvitelét egy modern társadalomban. Fejlesztésük eredetileg nem hagyományos felsőoktatási feladat. A demokratikus iskola számára tanárképzést folytató tömeg-felsőoktatás kialakuló viszonyai között azonban feltétlenül szükséges e területek jelentőségének újragondolása. A polgári magatartásminták felmutatásakor a következő módszerek ajánlottak: történeti leíró elemzés a hagyományos magatartásmintákról, dokumentumelemzések, érték-választáson alapuló döntéshelyzetek szimulálása, diákönkormányzatok, próbaválasztás, eset-elemzés, multikulturális oktatás. A polgári magatartás és készségek társadalmi és intézményes környezetének tárgyalása viszont hagyományos tudásalapú ismeretátadást és tanulást feltételez. A polgári magatartásminták felsőoktatáson belüli „megtanítása” lehetetlen vállalkozás. Ez a program elsősorban arra törekszik, hogy a polgári magatartás és készségek oktatásával kezdetben „tanulttá” tegye a polgárrá válást, hogy aztán a felsőoktatásból kilépve a tanárok munkájuk során begyakorolt életmódbeli tényezővé, meghitt attitűddé formálhassák azt.

Általános oktatási követelmények: Mivel az attitűd- és készségfejlesztés mikrokörnyezetben végzett gyakorlatok során a leghatékonyabb, az oktatóknak törekedniük kell a hiteles, létező társadalmi problémákat felszínre hozó módszerek használatára. E munka során nem kell feltétlenül sikeres mikrotársadalmi együttműködések felmutatására törekedni; az eredménytelen (megegyezés nélküli, elhúzódó konfliktusokkal teli) élethelyzetek és párbeszédok is jól felhasználhatók, amennyiben megfelelő elemzés járul hozzájuk. Az oktató a tanítás során:

- tényleges gyakorlatok nyomán fogalmazza meg következtetéseit;
- hagyjon tág lehetőséget a polgári magatartás mintáinak megfogalmazási kísérletei számára;
- elsősorban a polgári magatartásminták morális fölényét és közép- illetve hosszú távú előnyeit emelje ki;
- a polgári magatartásmintákhoz nem vagy nehezen illeszthető attitűddel szembesülve elsősorban azok keletkezési okaira és rövid távú alkalmazhatóságára összpontosítson, kerülve ezen magatartásminták egyoldalú minősítését.

Élérendő célok: A hallgató tudatosítsa, hogy a rövid távú (konfliktusos vagy éppen féllegális konfliktuskerülő) érdekérvényesítési stratégiák mellett léteznek közép és hosszú távú, párbeszédre és megegyezésre épülő stratégiák is. A hallgató legyen képes konfliktusos helyzetben mindkét stratégia magatartásmintáit képviselni. Ugyancsak legyen tisztában azzal, hogy a diktatúrákban megtapasztalt össznépi felelőtlenség hogyan korlátozza egy demokratikus közösség teljesítőképességét.

A polgári magatartás és készségek

A polgári magatartást modern tömegdemokráciában formáló elvek:

- a készen kapott vagyon, a műveltség vagy a származás nem határozza meg véglegesen az egyéni életpályákat;
- a társadalmi felemelkedésnek intézményesített és részben garantált lehetőségei vannak (oktatás/szakmaszerzés, szabad vállalkozás, polgári önszerveződés);
- nincs egységes, hagyomány által átörökített értékrend, személyes életvitel során kiütköztek és hitelesítettek az értékrendek;
- elkerülhetetlenek a folyamatos érdek- és értékütközések;
- folyamatosan újratárgyalandó a polgárok közötti együttműködés, ami állandó tanulási kényszerrel jár;
- felértékelődik a mindenkit összekötő (minimális) közös értékrend és nyelv (a közbeszéd) szerepe.

Ebből következően felértékelődik az alábbi magatartás és készségek szerepe:

- a szerves polgári aprómunka részlegességével és esendőségével szembeni türelem, a holisztikus (messianisztikus, szuperracionális stb.) társadalmi tervezéstől és gyakorlattól való idegenkedés;
- a meglévő hagyományok kritikus tisztelete;
- a magán- és köztulajdon tisztelete;
- a szakma és szakmaiság tisztelete;
- az egyéni és közösségi döntésekhez szükséges információszerzés igénye és technikája;
- az egyéni és közösségi döntésekbe való bekapcsolódás igénye és technikája;
- az állampolgár és a döntéshozó elitek közös „mi-tudatának” birtoklása;
- a közügyek költség/haszon összefüggést tartalmazó elemzésének igénye és technikája;
- a politikaterületekről szóló közbeszédbe való bekapcsolódás igénye és technikája;
- kisközösségi demokratikus normák kialakításának készségei és belső igénye;
- a demokratikus és piaci szabályok és intézmények tisztelete és követése;
- a társadalmi felemelkedést biztosító eszközök (oktatás/szakmaszerzés, vállalkozás) tudatos igénybevétele;
- a polgári ügyintézési kultúra birtoklása;
- az egyéni életstratégiák tervezésének, elemzésének és felülvizsgálatának (az önmedzselés) készségei;
- egyéni erkölcsi értékrend kialakításának igénye és eszközeinek igénybevétele;
- az egyéni értékrend és érdekek hatékony képviseletének készségei;
- mások erkölcsi értékrendjének és magatartásának tisztelete;
- eltérő értékek és érdekek felismerésének, ütköztetésének és harmonizálásának készsége;
- az ehhez szükséges kommunikációs eszköztár birtoklása és igénybevétele igénye.

A polgári magatartás és készségek társadalmi környezete

Kulcsfogalmak: család, kortárs csoport, közösségek (helyi, szakmai, szimbolikus), civil szervezet, polgári kezdeményezés, önkormányzat, jogszerűség, magánélet (alattvalói magatartásminták, autonómia, cselekvési szabadság, önkorlátozás), közélet (szerepek, konfliktuskezelés, kockázatvállalás, önérvényesítés, felelősségvállalás, moralitás), közéleti azonosságkeresés (politikai szocializáció, elsődleges közösségek és a tágabb közélet kapcsolata, azonosságkeresési folyamatok és stratégiák a modern társadalomban, rövid és hosszú távú célok a társadalomban, magánérdek és szolidaritás, magánérdek és közérdek), értékek (norma, szerep, csoport, interakciók, konformitás, nonkonformitás, befolyásolás, a közélet kérdéseinek képviselete és tárgyalása), a magántulajdon és a szakma életszervező szerepe, a modern társadalmi lét csapdái (játszmák, modellek), a demokratikus közbeszéd.

Ajánlott irodalom: Aronson: A társas lény. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1987; Mill: A szabadságról. Századvég, 1994; Fromm: Menekülés a szabadság elől. Akadémiai, 1993; Hankiss: Társadalmi csapdák. Magvető, 1985; Habermas: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása. Osiris Kiadó, 1993; Lányi (szerk.): Politikai pszichológia. Balassi Kiadó, 1996; Sajó: Jogkövetés és társadalmi magatartás. Akadémiai, 1980; Habermas–Lyotard: A posztmodern állapot. Századvég, 1993; Macfarlane: Az angol individualizmus eredete – A család, a tulajdon és a társadalmi átmenet. Századvég, 1993.

A polgári magatartást és készségeket formáló intézmények

Kulcsfogalmak: jogállamiság, alapértékek, érdek (az önérdek és a közjó, intézményesített érdekek és az intézmények érdekei, csatlakozás érdekcsoportokhoz, érdekek és elit-

képződés, érdek és érdekképviselő a demokráciában), a választások szerepe (a kormányzás alapja, a kormányzásban való részvétel legalapvetőbb formája, a hatalom delegálásának eszköze, kormányzás képviselők útján, a kormányzati munka kritikájának legalapvetőbb eszköze), szabadság és egyenlőség (versenytársadalom, társadalmi rétegződés, általános választójog, egyenlő választójog, jog előtti egyenlőség), belépés a közéletbe.

Ajánlott irodalom: Halmi: Az egyesülés szabadsága. Az egyesülés jogtörténete és intézményei. Századvég, 1990; Halmi: A vélemény szabadság határai. Századvég, 1994; Bibó: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. In: Válogatott tanulmányok. Magvető, 1986; Kende: Politikai kultúra, civil társadalom, elit. In: Gyurgyák: Mi a politika? Századvég, 1994; Körösi: Pártok és pártrendszerek. Századvég, 1993.

A képzés módszertana

A TANÁRKÉPZÉS SZAKMÓDSZERTANA

Általános megjegyzés: A polgári ismeretek oktatása, a demokratikus készségek elsajátítása szokatlan tanítási és tanulási stratégiákat és ezzel együtt járó tanár és diák magatartásokat feltételez. Ehhez a tantermi oktatásban alkalmazott módszereknek is alkalmazkodniuk kell. A közeljövőben megkezdődő módszertani fejlesztés döntő mértékben az egyesület által megjelentetett szakmai kiadványokra alapozódik majd.

Általános oktatási követelmény:

Az oktató a tanítás során a következő követelményeket érvényesítse:

- tényleges gyakorlati helyzetek nyomán fogalmazza meg szakmódszertani elvárásait;
- hagyjon tág lehetőséget a tanáregyenlőségekhez illő szakmódszertan megfogalmazási kísérletei számára;
- az elvárt tudás-, készség- és magatartásmintákhoz nem vagy nehezen illeszthető hallgatói megközelítésekkel szembeülvél elsősorban azok keletkezési okaira és tökéletesítésére összpontosítson, kerülve azok egyoldalú minősítését.

Elérendő célok: A hallgató legyen képes olyan technikák megnevezésére a tanári mesterség módszertani eszköztárából, melyek kifejezetten a polgári tudás, magatartás és készségek életkorszpecifikus oktatására alkalmasak. Ismerje azokat a mesterségbeli eszközöket, melyek alkalmasak a nyitott vitára alapozott tanórák hiteles szabadságának és pedagógiai szerkesztettségének egyidejű biztosítására. Legyen képes a modern, közvetítő tanári szerep hiteles, tekintéllyel és közvetlenséggel egyaránt bíró jellegének fokozatos kialakítására.

A tanárképzés szakmódszertani követelményei:

- tantárgytörténeti vázlat elkészítése;
- jelenkori tantárgyak, működő rendszerek összehasonlító ismertetése;
- a Civitas-program sajátos céljai, értékpreferenciái;
- tematikai vázlatok készítése a Civitas-követelmények alapján;
- módszertani eszköztár kialakítása és oktatási helyzetben való bemutatása;
- a mérlegelő vita alkalmazása;
- a tanulók életkori és generációs specifikus sajátosságai a politikai szocializáció szögéből megközelítve;
- a tanár-diák viszony specialitásai a polgári ismeretek tanulási helyzeteiben;
- közéleti, politikai tapasztalatok és élmények az elsajátítási folyamatban;
- a magatartás- és készségfejlesztés speciális eszköztára;
- az ellenőrzés, értékelés lehetőségei.

TANTERVKÉSZÍTÉSI ALAPISMERETEK

Általános megjegyzés: A továbbképzés vagy alapképzés során végzett hallgatóknak –

a Nemzeti Alaptanterv követelményei értelmében – tudniuk kell érvényesíteni a Civitas-kompetencia közoktatási integrálását a helyi pedagógiai programok megfogalmazásakor. Ez általános és gyakorlati jellegű tantervkészítési ismeretek elsajátítását igényli.

Általános oktatási követelmények:

Az oktató a tanítás során a következő követelményeket érvényesítse:

- tényleges gyakorlati helyzetek nyomán fogalmazza meg tantervismereti elvárásait;
- hagyjon tág lehetőséget a tanáregyéniségekhez illő tanterv illetve tematika megfogalmazási kísérletei számára;
- az elvárt tudás-, készség- és magatartásmintákhoz nem vagy nehezen illeszthető hallgatói megközelítésekkel szembesülve elsősorban azok keletkezési okaira és tökéletesítésére összpontosítson, kerülve azok egyoldalú minősítését.

Élérendő célok: A hallgatónak legyen világos képe a demokráciaoktatás, társadalomismeret általános tantervi környezetéről. Ismerje a Civitas-követelményrendszer tantervekké és tematikai vázlatokká bontásának technikáját és legyen tisztában a Civitas-program NAT-illeszkedésével. Legyen képes az önállóan kidolgozott tanterv és tematika iskolai profilba és pedagógiai programba való beillesztésére. Ismerje a beillesztés elkülönült tantárgyi és integrált tantárgyközi technikáit. Tudjon érvelni a téma közoktatásba illesztése és iskolai oktatása (óraszám) mellett. Legyen képes e szándékához a helyi társadalom képviselőit is (szülők, önkormányzat) megnyerni.

A tantervkészítés előfeltételei:

- a hallgatók számára álljanak rendelkezésre azok a dokumentumok, amelyek a társadalomismereti oktatással kapcsolatban a gyakorlatban már megjelentek (pl. más társadalomismereti programok dokumentumai, a vonatkozó helyi és tantárgyi tantervek, a résztvevők által a saját gyakorlatukból származó munkák);
- a képzés elsősorban műhelymunkára épüljön, melyben a résztvevők nemcsak elméleti ismereteket szereznek, hanem a többiekkel együttműködve önálló vagy közös tanterveket is létrehozhatnak;
- a hallgatók ismerjék meg a magyar közoktatásra jellemző tantervi struktúrát; azokat az oktatáspolitikai elveket, amelyek mentén a tantervek készültek/készülnek; a Civitas-programhoz (társadalomismereti képzési programokhoz) kapcsolható elvárások lényegét; a projektorientált tanulásszervezést.

A tantervismeret és -készítés:

- a helyi tanterv, központi kerettanterv, iskolai pedagógiai program és önkormányzati programengedélyezés ismerete;
- a tantervkészítés stratégiai kiindulópontjainak meghatározása;
- a nyitott curriculum készítése;
- az oktatási környezet adottságainak figyelembevételére, az elvont és/vagy megvalósíthatatlan célok kiszűrésére a helyi/tanári tantervek elkészítésénél;
- a helyi pedagógiai programok folyamatos megújítása;
- olyan tanterv készítése, amely a tanulók tanórán kívüli tevékenységét is befolyásolja;
- a tanulóközpontú tantervi szemlélet érvényesítése;
- a lehetséges tantervi integráció megvalósítása.

Ájánlott irodalom: Nemzeti Alaptanterv. MKM, 1995; Balla–Szebenyi (szerk.): A Jó Polgár. A Civitas-program iskolai tanterve. Calibra, 1995; Ballér: Tantervfejlesztés az iskolában. Veszprém Megyei Pedagógiai Intézet, 1993; Bárdossy: Segédanyag a tantervemlélet és tantervfejlesztés tanulmányozásához. Tolna Megyei Pedagógiai Intézet. 1990; Mátrai: Törekvések a társadalomtudományi képzés megújítására a 70-es években. Pedagógiai Szemle, 1984/1; Szabó: A „rejtett tanterv”. Magvető, 1988; Szebenyi: Hogyan készítsünk helyi tantervet? Miskolci Egyetem, 1993;

KOMMUNIKÁCIÓS GYAKORLATOK

Általános megjegyzések: A kommunikációs készségek fejlesztése nem hagyományos tanárképzési feladat. A Nemzeti Alaptantervben meghatározott műveltségterületek és szerkezetek a korábnál jobban igénylik majd a kommunikációs készségeket. A polgári ismeretek és készségek oktatása pedig – amely természeténél fogva nem lehet egyoldalúan ismeretközlő és „ex cathedra” jellegű – nem nélkülözheti a kommunikációs készségek fejlesztését. A modern polgár életében a jogszerűség és a társadalmi konfliktusok „üzemszerű” kezelése teszi nélkülözhetlenné a magas szintű kommunikációt. A kommunikációs készségek fejlesztésének módszertana elsősorban életszerű helyzetek, konfliktusok szimulálásán, elemzésén alapul.

Általános oktatási követelmény: Az oktató a tanítás során a következő követelményeket érvényesítse:

- tényleges gyakorlatok nyomán fogalmazza meg következtetéseit;
- hagyjon tág lehetőséget a pozitív kommunikációs minták megfogalmazási kísérletei számára;
- elsősorban a pozitív kommunikációs minták morális és technikai fölényét, előnyeit emelje ki;
- a polgári magatartásmintákhoz nem vagy nehezen illeszthető kommunikációs mintákkal szembeállítva elsősorban azok keletkezési okaira és rövid távú alkalmazhatóságára összpontosítson, kerülve azok egyoldalú minősítését.

Élérendő célok: A hallgató ismerje fel a társadalmi konfliktusok nyelvi megformálásának jelentőségét. Legyen képes a nyelvi zárványokat (szaknyelv, csoportnyelv stb.) feltűnő demokratikus közbeszéd használatára. Ennek segítségével tudjon álláspontokat tisztázni, döntési alternatívákat megfogalmazni. Tudatos nyelvhasználattal uralommentes párbeszédet hozzon létre és tartson fenn vitahelyzetekben. Ismerje a médiából nyerhető információ napi feldolgozásának alapttechnikáit.

*Az első kommunikációs gyakorlat**Az első kommunikációs gyakorlat célja:*

- az együttműködési, kommunikációs és konfliktusmegoldó készségek elsajátíttatása és gyakorlati működtetése.

Ennek érdekében a következő készségek fejlesztése szükséges:

- az együttműködés készség fejlesztése (közös célkitűzés, érdekelismerés, kockázatvállalás, a bizalom „hitelezése”, kooperatív kommunikáció, a szerepek tisztázása, értékek és normák, motiváció, hatalom és befolyásolás);
- a kommunikációs készség fejlesztése (eredménytelen kommunikáció bemutatása, a hatékony kommunikáció bemutatása);
- a konfliktusmegoldási készség erősítése;
- a konfliktus fajtái (tény-, érdek-, kapcsolati, érték- és strukturális konfliktusok, közvetítés, békítés);
- a hatékony vitakultúra elemei (saját álláspont kialakítása, lényegkiemelés, érvelés, az uralommentes párbeszédre törekvés, a többségi vélemény tisztelete és a kisebbségi vélemény védelme).

*A második kommunikációs gyakorlat**A második kommunikációs gyakorlat célja:*

- a politikai szocializáció elméletének és kommunikációs vonzatainak gyakoroltatása, (a nem adott, pl. családból kapott politikai értékeken kívüli polgári oktatás/nevelés kommunikációs készségei).

Ennek érdekében a következő készségek fejlesztése szükséges:

- az írásbeli kommunikációs formák megfigyelése, elemzése és alkalmazása (a média mű-

ködésének és polgári használatának ismerete, sajtónyelv, tömegkommunikáció, elektromos sajtó, képi kommunikáció (film, fotó, videó), reklámnyelv, hivatalos, államigazgatási nyelv);

- a szeletív hírközlés megfigyelése, hírszelekció;
- a hitelesség kérdése, a manipulatív kommunikáció (pl. reklámok);
- a demokrácia hatalmi szervezeteinek sajátos nyelvezetének megfigyelése, elemzése és alkalmazása (választási beszéd, politikai értékelések, a politikai vita);
- a demokratikus közbeszéd alkalmazási sajátosságai (a döntési, véleményezési, egyetértési és részvételi jogok nyelvi tükröződése, a közérthetőség kérdése, a tudományos, politikai és más szaknyelvek „lefordításának” szükségessége, a közvélemény kérdése, a vitaformák gyakoroltatása).

AZ ISKOLAI GYAKORLAT

Általános megjegyzés: Az iskolai gyakorlat a tanárképzés hagyományos rendjébe illeszkedik. A Civitas-programban részt vett végzős hallgatók jórészt a programhoz csatlakozott és a „Jó Polgár” kísérleti tantervet oktató középiskolákban teljesítik gyakorlatukat. A gyakorlatok hospitálásra és tanítási gyakorlatra oszlanak. A végzős hallgatók vezető tanárai a bevezetést követő években növekvő számban olyan pedagógusok lesznek, akik maguk is elvégezték a Civitas-program posztgraduális tanártovábbképzését. Ma még a polgári ismeretek és készségek oktatása nem önálló tantárgy a közoktatásban, ám a Nemzeti Alaptanterv – társadalomismeret néven – lehetőséget biztosít erre. Az iskolai gyakorló tanítás során a Civitas-programban részt vevő tanár szakos hallgatók úttörökként „intézményesítik” ezen új tantárgyat az iskolai oktatásban.

Általános oktatási követelmények: Az iskolai gyakorlaton dolgozó hallgatónak meg kell tudnia felelni a következő követelményeknek:

- a „Jó Polgár” kísérleti tanterv oktatása középiskolában;
- a tantervhez és tananyagokhoz helyi időszzerűséggel bíró kiegészítő anyagok (pl. esetek, kommunikációs helyzetek, szimulációs játékok, vitahelyzetek) létrehozása és alkalmazása;
- nyitott, uralommentes kommunikáció gyakorlása a tanítás során;
- az iskolai gyakorlat tanóráinak utólagos értékelése, az értékelés eredményeinek beépítése a következő órák tervezésébe;
- a további szakmai fejlesztőmunka fórumainak és továbbképzési lehetőségeinek (pl. Civitas Tanárklub) ismerete.

Elérendő célok: A hallgató legyen képes az intézményesített tanulás keretei elsajátított tudás, magatartásminták és (kisebb mértékben) készségek – tehetségének és gyakorlatának megfelelő szintű – átadására. A tanításba való bekapcsolódás során a hallgató mélyítse el és tegye bensőségessé a „Jó Polgár” tanárképzési programban megtanultakat. Tudatosan vállalja a készségoldal fejlesztéséhez szükséges gyakorlás, értékelés (külső és önértékelés) és utólagos korrekció folyamatát.

Tájékoztató, bevezetés

Az iskolának jól szervezeten kell fogadnia a hospitálásra és tanításra érkező hallgatókat. Az igazgatónak és a vezetőtanárnak fogadnia kell a hallgatókat, és az iskolai tanulókat is célszerű felkészíteni a gyakorló tanításra. A vezetőtanár előre elmondja 5 órás blokkokba tagolt éves tanmenetét, ami lehetővé teszi a hallgatók számára a témaorientált hospitálási és tanítási terv elkészítését.

A gyakorló tanítás megtervezése

A tanítási gyakorlatot minimum 5 órás hospitálás előzze meg. A tanítási gyakorlat 5 órás blokkokba tömörített gyakorló tanári tanmenet alapján történjen. A tanmenet a vezetőtanárral egyeztetett tematikus és *módszertani* szempontrendszer alapján készül. Ugyanez vonatkozik a hospitálásra is.

A hospitálás

Általános megjegyzés: A hospitálás csak a Civitas-program tanárszakos hallgatóira vonatkozik. A hospitálás célja elsősorban a Civitas-tanítási gyakorlat megismerése, valamint a jelölt iskolai gyakorlatának előkészítése. A hospitálás értékelésének szempontjai nem térnek el sokban a hagyományostól. A Civitas követelményrendszere elsősorban a demokráciaoktatás műfajából fakadó részeknél (kommunikáció, szabad vita- és konfliktushelyzetek, nyitott végű következtetések stb.) hoznak létre új szakmai elvárásokat. Mivel a tárgy sajátosságai hosszabb tanár-diák interakciót tesznek szükségessé, lehetőleg 90 perces dupla órák tervezése történjen.

Az osztály, a pedagógus hospitálás alatti megfigyelésének és értékelésének szempontjai:

A tanóra jellege:

- tanulói aktivitás;
- teljesítményszint;
- érzelemnyilvánítások;
- fegyelem;
- az óra időbeosztása;
- motiválás;
- a táblakép rendezettsége;
- a kommunikáció stílusa;
- a kommunikáció nyitottsága (reagálás javaslatra, bírálatra, egyéni tanulói elképzelésekre);

- a kommunikáció pluralizmusa.

A tanóra szakmaisága:

- a tanár eszközhasználata;
- az ismeretátadás súlya és szerepe;
- az attitűd- és készségfejlesztés súlya és szerepe;
- az önálló ismeretszerzés súlya és szerepe;
- a tanári üzenet szintezése;
- a kulcsfogalmak megvilágítása;
- az értékelés súlya és szerepe;
- a tanulók életkori sajátosságaihoz való alkalmazkodás.

A pedagógus személyisége és szakmaisága:

- a modell szerepnek való megfelelése;
- stílusa, kommunikációs és metakommunikációs képessége;
- megosztott figyelme, beleérző képessége;
- munkatempója;
- órászervezése;
- reakciói, vitavezetése;
- munkáltatási eljárásai, eszközhasználata;
- konfliktusmegoldó képessége.

A tanítási gyakorlat

Általános megjegyzés: A tanítási gyakorlat csak a Civitas-program tanár szakos hallgatóira vonatkozik. A tanárjelölt tanítási gyakorlatának követelményei nem térnek el a hospitálásétól. A tanítási gyakorlattal szemben támasztott Civitas-követelmények két területen kívánnak a hospitálásnál leirtakon túli részletesezt: a tanóra előkészítésénél valamint az óravázlat elkészítése esetében.

Az iskolai gyakorlat bemeneti követelményei:

- a Nemzeti Alaptanterv vonatkozó követelményrendszerének ismerete;
- az iskola helyi pedagógiai programja és vonatkozó tanterve (amennyiben van);
- az iskola diák-önkormányzati munkaterve (amennyiben van);
- a „Jó Polgár” kísérleti tanterv ismerete.

A tanóra előkészítése:

- a hospitálás tapasztalatainak kiértékelése a gyakorlatvezető tanárral;
- a tanóra alapvető problémafelvetésének kialakítása és világossága;
- a segédanyagok összegyűjtésének előkészítése;
- szituációk „megtervezése”;
- helyi időszerűséggel bíró sajtó- és tömegkommunikáció-figyelés;
- a tanórán alkalmazott képi eszközrendszer, jelképrendszer kialakítása;
- kapcsolatfelvétel civil szervezetekkel.

Az óravázlat értékelésének szempontjai:

- a téma illeszkedése a tantervhez;
- a tanóra feldolgozottsági foka;
- kapcsolódás a korábban tanultakhoz;
- a kulcsfogalmak megjelenítése;
- a polgári magatartás és készségek fejlesztésének súlya és szerepe;
- világos tanulói követelmények és ösztönző eszközhasználat;
- a kommunikációs követelményeknek való megfelelés.

A gyakorló tanítás értékelése

Minden hospitálás és gyakorló tanítás után minimum 1 óras értékelés történjen. Az értékelés alapját a tanár szakos hallgató *önértékelése* képezze. Az önértékelés szempontjai szigorúan kötődjenek az előre megadott szempontokhoz; és nem csak általában vizsgálják a szakmai minőséget, hanem a munka Civitas-konformitását is elemezzék.

Az órák értékelésekor célszerű az óratípusok szerinti differenciálás. A bevezető óra kulcseleme a fogalomhasználat pontossága. A problémaközpontú órát elsősorban a tanítási anyag beszerzése és felhasználása, valamint a következtetések megfogalmazása minősíti. A szintetizáló órán elsősorban a fogalmak tisztázottsága és összefüggései a fontosak. A számonkérő jellegű órán pedig a kérdések fókuszálása és az értékelés szempontjainak világossága elemzendő különös figyelemmel.

A gyakorló tanítás végleges értékelése a zárótanításkor történik. A zárótanítás teljes egészében a hallgatóé, értékelésekor az egyetem Civitas-képviselője, az egyetemi módszertanos, a vezető tanár és – lehetőleg – az iskola igazgatója is legyen részt.

A KÜLSŐ GYAKORLAT

Általános megjegyzés: A külső gyakorlat a Civitas-hallgatók képzésének záró szakaszában zajlik le, amikor a végző tanár szakosok teljesítményének ellenőrzése és értékelése válik aktuálissá. A gyakorlat végeredménye egy olyan min. 15 oldalas tanulmány, amely az alábbiakban kifejtett tartalmi követelmények szerint elemzi a helyi közélet egy részproblémáját. A gyakorlatot teljesítő hallgatók közintézményekkel, magánvállalkozásokkal és civil szerveződésekkel is kapcsolatba kerülnek, amely – az ismeretszerzésen túl is – tájékoztatja látókörüket. A külső gyakorlat technikai koordinálása a program regionális koordinátorainak feladata, a gyakorlat minőségi ellenőrzését pedig a Civitas-program központi koordinátorai végzik. A megkövetelt írásos elemzés tartalmi és formai követelményei központilag meghatározottak, az írások értékelését a helyi Civitas-képzők végzik el.

Általános gyakorlati követelmény:

- A gyakorlat szervezői érvényesítsék a következő követelményeket:
- a gyakorló személyes jellegű, előtanulmányaihoz illeszkedő feladatot kapjon;
  - a fogadó szervezet vagy intézmény tájékozottan és kész elképzeléssel várja a gyakorlatot;
  - a gyakorlatról készült zárótanulmányt és annak következtetéseit a szervezők juttassák el és vitassák meg a fogadó szervezettel vagy intézménnyel;
  - a gyakorlat során az oktatók szigorúan érvényesítsék a gyakorlat során nyert információk felhasználására vonatkozó Civitas etikai kódexet.

Elérendő célok: A gyakorlat során enyhüljön a képzésben (illetve tanításban) eltöltött évek szükségszerű hallgatói bezárkózása. A hallgató szerezzen tájékozódó képességet a helyi közügyek intézését meghatározó szervezetek működéséről, politikai és szervezeti kultúrájáról. A hallgató legyen képes megfogalmazni egy adott közügy helyi társadalmat érintő elemeit és az érdekeltek cselekedeteinek mozgatórugóit. Érvényesítse a demokratikus értékek és működés tanulmányozása és a közpolitikák megismerése során szerzett tudását, és mutasson fel döntési alternatívákat egy-egy közügy elemzése során. Legyen képes egy-egy helyi társadalmat foglalkoztató eset kapcsán megfogalmazni a közérdek és állampolgári szolidaritás lehetséges elemeit.

A szervezés

A külső gyakorlat helyszínei lehetnek: önkormányzat, helyi közigazgatás, helyi igazgató-szolgáltatás, civil szervezet, gazdasági szervezetek, érdekszervezetek, mozgalmak, pártok, helyi média. A szervezést a Civitas-program felsőoktatási intézményekben dolgozó regionális igazgatói végzik. A külső gyakorlatok minőségének értékelését követően egy országos Civitas-lista alakul ki a képzésbe hatékonyan bekapcsolódó intézmények és szervezetek névsorával.

A külső gyakorlat követelményrendszere

Az egyéni dolgozatterv meghatározása:

- lehetőleg csoportmunka keretében elvégezhető egyéni feladatterv;
- konkrét állampolgári ügyekre épülő feladatterv;
- problémaközpontúság (pl. lakáshelyzet) lehetőleg egy részprobléma felől közelítve (pl. közüzemi díjak, iskolabezárás, privatizáció);
- írásos elemzés elkészítése.

A dolgozat tartalmi követelményei:

- külső, elemzői megközelítés;
- a „közérdek” minimális szempontrendszerének kialakítása és képviselése az elemzés-kor (a legkisebb közös nevező elve);
- a vizsgált probléma pontos meghatározása;
- más, fontos ható tényezők megnevezése;
- a problémával kapcsolatos jelenlegi intézkedések, döntések, politikák leírása (az illető politikák története a közelmúltban, esetleges helyi társadalmi folyamatok meghatározása);
- érdekek, ellenérdekek megnevezése (az érdekeket megjelenítő csoportok azonosítása, az érdekekben megtestesülő értékek azonosítása, az értékkonfliktusok megvilágítása);
- a kérdés megjelenítésének megvizsgálása (közbeszéd a kérdéstről, média általi megjelenítés, a közbeszéd tematizációja, piac, magánérdek, történetiség stb., gondolatmenetek, hivatkozási sémák, szóhasználatok, az abban megjelenő politikai vélemény, a közbeszéd által megjelenített közérdek leírása);
- a közbeszéd és a politikák által meghatározott alternatívák feltérképezése (a „nincs ingyen ebéd” elve, költség/haszonelemzés, előnyök, hátrányok, az elosztható erőforrások szűkösségének elve);
- az alternatívák értékelése segítségével a jelenlegi közpolitikák értékelése (az alternatívák közreadása a nyilvánosság számára, kilépés a közéletbe, a médiafigyelem felkeltése-politikai cselekvés).

Az elemzéshez megkövetelt tevékenység:

- napi részvétel az intézmény munkájában;
- egyéni és csoportos információgyűjtés, interjúk, szakirodalom feldolgozása, közvélemény-kutatások értékelése, egyszerűbb felmérés készítése, fókuszcsoport-beszélgetés.

Melléklet

A TANÁRKÉPZÉS KÖVETELMÉNYRENDSZERÉNEK KIDOLGOZÓI

- Adonyiné, Gábori Mária – egy. adjunktus egy. doktor, JPTE, Tanárk. Int., Pedagógia Tsz.
 Balog Iván – adjunktus, JATE, Szociológiai Tanszék
 Bárdossy Ildikó – egyetemi adjunktus, JPTE, Tanárképző Int., Pedagógia Tan. Tsz.
 Barna Viktor – középiskolai tanár, Zípernowsky Károly Ipari SzKI., Pécs
 Bozsikné, Mengyel Katalin – egyetemi docens, Miskolci Egy. Politológia Tanszék
 Brezsnyszászky László – docens, PhD KLTE, Neveléstudományi Tsz.
 Buda Mariann – tanársegéd, KLTE, Neveléstudományi Tsz.
 Chronowsky Nóra Edit – demonstrátor, JPTE, Pécs ÁJK
 Eich László – középiskolai tanár, ELTE Radnóti M. Gimn., Budapest
 Feje Ágnes – középiskolai tanár, Textilipari Szakközépiskola, Szeged
 Fischerné, Dárdai Ágnes – egyetemi adjunktus, egy. doktor, JPTE, Tanárképző Int., Oktatásmódszertani Tsz.
 Frantmann László – BKE, Budapest
 Futó József Attila – gimnáziumi tanár, Apáczai Cs. J. Gimn. Pécs
 Gáspárné Lovas Tünde – gimnáziumi tanár, Kilián Gimnázium, Miskolc
 Gombos József – docens, kandidátus, JGYTF, Társadalomelm. Tsz.
 Gyöngyösi Lászlóné – középiskolai tanár, TÁSI-ÁKG, Pécs
 Haász János – egyetemi hallgató, Miskolci Egyetem, Politológia Tsz.
 Hacsí Lajos – EKTf, Magyar Történeti Tanszék
 Hammer Ferenc – Joint Center
 Herneckzi Katalin – Számalk Rt.
 Horváth Richárd – egyetemi hallgató, Miskolci Egyetem, Politológia Tsz.
 Iványi Anna – adjunktus, Miskolci Egyetem, Politológia Tsz.
 Jójárt Ildikó – középiskolai tanár, Textilipari Szakközépiskola, Szeged
 Junghaus Ibolya – ügyvezető, Expanzió Humán Tanácsadó
 Kákai László – PhD ösztöndíjas, JPTE, BTK, Politikai Tan. Tsz.
 Kiss Mária Rita – tanársegéd, JGYTF, Társadalomelm. Tanszék
 Kmeczkó Szilárd – gimnáziumi tanár, Ady E. Gimnázium, Debrecen
 Kovács Istvánné – középiskolai tanár, Erdey-Grúz Tibor SzKI, Debrecen
 Kovács László – egyetemi adjunktus, kandidátus JATE ÁJK, Politológia Tanszék
 Kovács Sándor – egyetemi adjunktus, Miskolci Egy., Politológia Tsz.
 Kunszt Márta – egyetemi docens, kandidátus JPTE, BTK, Politikai Tan. Tsz.
 Lajkó Károly – egyetemi docens, kandidátus, docens, SZOTE Idegklinika
 Löffler Tibor – tanársegéd, JATE ÁJK Politológia Tanszék
 Máté Tóth András – docens, JGYTF, Társadalomelm. Tanszék
 Mazsu János – adjunktus, kandidátus KLTE, Új és Legúj. Magy. Tört. Tanszék
 Mészárosné Császár Zsuzsa – középiskolai tanár, Baranya Megyei Pedagógiai Int.
 Milosné Bomokos Ilona – gimnáziumi tanár, Széchenyi I. Gimnázium, Szeged
 Olasz Lajos – adjunktus, JGYTF, Társadalomelm. Tanszék
 Pappné Nagy Ildikó – gimnáziumi ig., Medgyessy F. Gimn., Debrecen
 Pepó Péterné – középiskolai tanár, Ady Endre Gimn., Debrecen
 Réti Tamás – Koping-Datorg Rt.
 Setényi János – vezető tanácsadó, kandidátus, Expanzió Humán Tanácsadó
 Sugár András – BKE, Budapest
 Sümeginé Töröcsik Tünde – főelőadó, KLTE, Rektori Hivatal, Tanárképzési Kollégium
 Székely Zsuzsanna – tanár, szaktanácsadó, BAZ Megyei Pedagógiai Intézet
 Szemenyei Sarolta – JGYTF, Szakképzési Intézet
 Szilágyi Erzsébet – középiskolai tanár, H. J. KKSZI, Budapest
 Szomor Tamás – BKE, Bp., Kiszváll.-kut. Csop.
 Szöllösi Erzsébet – adjunktus, JGYTF, Társadalomelm. Tanszék
 Tibor Ágnes – BKE, Budapest
 Tóth János – adjunktus, JATE, BTK, Filozófia Tanszék
 Tóth László – adjunktus, KLTE, Ped.Pszich. Intézet
 Tóth Tünde – egyetemi hallgató, Miskolci Egyetem, Politológia Tsz.
 Veressné Gönczi Ibolya – adjunktus, KLTE, Neveléstudományi Tsz.

A TANÁRKÉPZÉS KÖVETELMÉNYRENDSZERÉNEK KIDOLGOZÓI

A „Jó Polgár” tanárképzési program számára kidolgozott Civitas-követelményrendszert 1996 telén elméleti, oktatási és gyakorlati szakemberek sora véleményezte. A megfogalmazott észrevételeket a programfejlesztők messzemenőkéig figyelembe vették és megjelenítették az első kiadás szövegében. A következő szakemberek járultak hozzá kidolgozott

formában értékes szempontjaikkal és javaslataikkal a követelményrendszer tökéletesítéséhez és továbbfejlesztéséhez:
 Bardócz Géza igazgatóhelyettes – Baross Gábor Közlekedési és Postaforgalmi Szakközépiskola, Miskolc,
 Ballér Endre – a neveléstudomány doktora, ny. egyetemi tanár, Budapest,
 Farkas Ferenc – a közgazdaságtudomány doktora, egyetemi tanár, dékán, Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs,
 Illyés Sándor – főigazgató, kandidátus, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskola, Budapest,
 Kiss László – jogtudományok doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs,
 Kukorelli István – tanszékvezető, a tudományok doktora, egyetemi tanár, ELTE Állam és Jogtudományi Kar, Budapest,
 Kunszt Márta – kandidátus, egyetemi docens, dékánhelyettes, Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs,
 Lamm Vanda – kandidátus, igazgató, MTA Állam és Jogtudományi Intézete, Budapest,
 Nagy József – tudományok doktora, egyetemi tanár, József Attila Tudományegyetem, Szeged,
 J. Nagy László – kandidátus, tanszékvezető, egyetemi tanár, dékánhelyettes, József Attila Tudományegyetem, Szeged,
 Nagy Mária – kandidátus, tudományos főmunkatárs, Országos Közoktatási Intézet, Budapest,
 Paczolay Péter – kandidátus, tanszékvezető, József Attila Tudományegyetem, Szeged,
 Sümegi Pál – adjunktus, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen,
 Szabó Tibor – kandidátus, főiskolai tanár, tanszékvezető, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Szeged,
 Szebenyi Péter – a neveléstudomány doktora, főigazgató, Fővárosi Pedagógiai Intézet, Budapest,
 Szekeres Melinda – kandidátus, docens, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen,
 Varga István – kandidátus, tanszékvezető, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Szeged,
 Vastaghné Meleg Csilla – kandidátus, tanszékvezető egyetemi docens, dékánhelyettes, Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs,
 Vida József – kandidátus, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Miskolc.

A TANÍTÁSI GYAKORLAT KÖVETELMÉNYRENDSZERÉNEK KIDOLGOZÓI

Turóczné Vesztég Rozália – Győrffy István Népfőiskola, Szolnok
 Tuszné Buckó Emma – Medgyessy Ferenc Gimnázium, Debrecen
 Schmidt Józsefné – Széchenyi István Gimnázium, Szeged
 Milosné Domokos Ilona – Széchenyi István Gimnázium, Szeged
 Feje Ágnes – Tisza Lajos Könyvüipari Szki., Szeged
 Lakosné Jójárt Ildikó – Tisza Lajos Könyvüipari Szki., Szeged
 Péter Andrásné – JGYTF, Gyak. Ált. Isk., Szeged
 Kiss Mária Rita – JGYTF, Társ.elm. Tanszék, Szeged
 Gombos József – JGYTF, Társ.elm. Tanszék, Szeged
 Eich László – ELTE, Radnóti M. Gyak. Gimn., Budapest
 Gyöngyösi Lászlóné – Pécs TÁSI–AKG, Pécs
 Györgydeák Imréné – ÁMK Bikal, Bikal
 Adonyiné Gábori Mária – JPTE TI, Pécs
 Tóthné Wagner Valéria – Janus Pannonius Gimnázium, Pécs
 Futó J. Attila – Apáczai Gimnázium, Pécs
 Barna Viktor – Zipernowsky K. Ip. Szki., Pécs
 Joó Tamás – TÁSI–AKG, Pécs
 Kákai László – JPTE, Pécs
 Völgyesiné Lukács Katalin – Ady Endre Gimnázium, Debrecen
 Isaszegi Gyula – Bocskai Ált. Isk., Hajdúhatház
 Veressné Dr. Gönczi Ibolya – KLTE, Neveléstud. Tsz., Debrecen
 Nagy Levente – Medgyessy Ferenc Gimnázium, Debrecen
 Hajduné Dapsy Klára – Mezőgazdasági Szki., Debrecen
 Sümeginé Töröcsik Tünde – KLTE, Neveléstudományi Tsz., Debrecen
 Brezsnyszki László – KLTE, Neveléstudományi Tsz., Debrecen
 Pepó Péterné – Ady Endre Gimnázium, Debrecen
 Kovács Istvánné – Erdey-Grúz Tibor Szki., Debrecen
 Pihurik Judit – JATE BTK, Tört. Ped. Tsz., Szeged
 Kalocsai Kriszta – Csonka J. Szki., Szeged
 Magasi András – JPTE, Babits M. Gyak. Gimn., Pécs
 Petőcz Györgyné – JPTE, Babits M. Gyak. Gimn., Pécs
 Frisnyák Tünde – Eszterházy K. TKF 2. sz. Gyak. Isk., Eger
 Kainné Dr. Tóth Magdolna – Dorogi Gimnázium, Dorog
 Drahos Péter – Civitas Egyesület, Budapest
 Setényi János – Civitas Egyesület, Budapest
 Hidvéghi Balázs – Civitas Egyesület, Budapest